

UNESCO egyezmények a nemzetközi kiadványcsere szabályozására

GOMBOCZ ISTVÁN

1963. december 9-én megjelent a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 30. számú törvényerejű rendelete a Kiadványok Nemzetközi Cseréjéről, valamint a Hivatalos Kiadványok és Hatósági Irományok Államok Közötti Cseréjéről. Ezzel Magyarország hivatalosan csatlakozott az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (Unesco) Közgyűlésének tizedik ülészakán, Párizsban, 1958. december 3-án elfogadott két nemzetközi egyezményhez.

1924 óta, amikor Magyarország a kiadványcserét szabályozó 1886-os két brüsszeli egyezményhez csatlakozott, hasonló fontosságú bekapcsolódás nemzetközi jogi értelemben magyar részről nem történt, sem a kiadványcsere területén, sem egyéb könyvtári vonatkozásban. Bár a magyar könyvtárügy együttműködése a szocialista országokkal élénkül, és más téren is fokozódik részvétele a nemzetközi könyvtári életben, mindaddig nem került sor akár regionális, akár univerzális célú nemzetközi egyezmények megkötésére, amelyek tételesen rögzítenék együttműködésünket más országok könyvtári munkájával.

A CSEREMEGÁLLAPODÁSOK FŐ TÍPUSAI

Ahhoz, hogy a különböző országokban működő intézmények között rendszeres kiadványcsere jöjjön létre, nem kell egyéb, mint *egyszerű levéلبeli megállapodás*, melyben a felek közlik egymással a rendelkezésükre álló kiadványok jegyzékét és kölcsönösen ígéretet tesznek ezek folyamatos megküldésére. A megállapodáshoz nem szükséges semmiféle diplomáciai aktus, maguk az államok rendszerint nem is vesznek tudomást az egyszerű levélváltásokról. A cseremegállapodásoknak ez a legegyszerűbb formája ma is legelterjedtebb forma, napjainkban is ezrével jönnek létre a könyvtárak, oktatási, tudományos és kulturális intézmények között, és sűrű hálózattal vonják be az egész világot, nyomukban a nyomtatott anyag nagy tömege vándorol országhatárokon át.

E megállapodások számáról hozzávetőleges áttekintésünk sincs, az Unesco is csak vázolja azokat a földrajzi tájakat, amelyeket sűrűbb vagy kevésbé sűrű szálak fűznek egymáshoz. Az új egyezmények előkészítése kapcsán végzett futólagos felmérésből kiderül, hogy természetesen máig is legsűrűbbek a cserekapcsolatok Európa régi kultúrnemzetei között. Igen élénkek a szocialista országok

kiadványcsere-kapcsolatai, intenzív a csere az Egyesült Államok és Európa között, az amerikai kontinens országaiban, a Brit Nemzetközösségben működő intézmények között stb. Ázsia és Afrika fokozódó mértékben vesz részt a könyvek és egyéb kiadványok nemzetközi csereforgalmában.

A múlt század közepétől kezdve maguk az államok is elkezdtek érdeklődni egymás állami, hivatalos kiadványai iránt, és így létrejöttek az első *államközi kétoldalú szerződések* bizonyos kiadványkategóriák rendszeres cseréje céljából. Jogi szempontból ezek a szerződések a megállapodások magasabb fokán állnak, megkötésük diplomáciai aktushoz és egyéb formaságokhoz van kötve, szövegük nem ritkán belekerült — érvényességi feltételként — a szerződő államok belső jogszabályai közé. E kétoldalú államközi szerződések megkötésének ösztönzője legtöbbször az a felismerés, hogy az egyik államban folyamatban levő törvénykezési, közigazgatási vagy közgazdasági tevékenység célszerű eredményekre akkor vezet, ha az illetékes szervek folyamatosan tájékozódnak a más országokban végzett hasonló munkáról.

A hivatalos kiadványok cseréje tárgyában kötött kétoldalú egyezményekről sincs pontos áttekintésünk. Főleg egymáshoz hasonló rendszerű államok között jöttek létre, amelyek már amúgy is történelmi, kulturális, politikai, gazdasági kapcsolatban álltak. Az Unesco Cserekézikönyvének 2. kiadása ötvenkét 1942 és 1954 között létrejött és érvényben levő egyezményt sorolt fel, a 3. kiadás viszont megemlíti, hogy a szám bizonyára sokkal magasabb, de sok egyezményt nem jelentettek be az Unesconak.

A bilaterális államközi egyezmények másik fő típusa a *kulturális egyezmény*. Céljuk az egymás kultúrája iránt érdeklődő államok együttműködésének folyamatos biztosítása. Szinte kivétel nélkül tartalmazznak néhány pontot, amelyek a könyv- és folyóiratcserét szabályozzák, bár rendszerint nem részletezik a kérdést, csupán kifejezik a szerződő államoknak azt az óhaját, hogy könyvtáraik és egyéb intézményeik között folyamatos könyvcseré jöjjön létre. Magát a konkrét cserét azután az intézmények közötti részletes, formához nem kötött egyszerű megállapodások ültetik át a gyakorlatba.

A jelenleg érvényben levő kulturális egyezményeket az Unesco igyekszik nyilvántartani. A szocialista országok sűrűn kötnek ilyen egyezményeket és mindegyikben gondoskodnak a könyvek és folyóiratok cseréjéről, ugyancsak általános megfogalmazásban és azzal a megjegyzéssel, hogy a részleteket az érintett intézmények, rendszerint a nagy központi állami vagy nemzeti könyvtárak szabályozzák.

Korban legújabbak a kiadványcserét szabályozó *többoldalú államközi egyezmények*. Ezeket már megkötésükkor több állam írja alá, később más államok is csatlakoznak hozzájuk, multilaterális jellegüknél fogva tehát ezeket kell a legmagasabb fokon állóknak tekintenünk. Nem két könyvtár, nem is két állam, hanem az államok egész sora kénytelen érdekeit egyeztetni, a legkülönbébb szempontokat közös nevezőre hozni. Az új Unesco egyezmények megkötése élénken példázza, hogy milyen hosszadalmas tárgyalások és előkészítő munka szükséges egy olyan szöveg kidolgozásához, mely lehetőleg minél több állam tetszésére számíthat.

A multilaterális egyezmények regionálisak, ha csak az egymással szorosabb kulturális kapcsolatban álló államokra korlátozódnak és univerzálisak, ha céljuk az, hogy elvben valamennyi állam csatlakozhassék hozzájuk. A dolog természetét-

ből következik, hogy a többoldalú egyezmények a legritkábbak. Regionális többoldalú egyezmény is csak néhány van, univerzális célú pedig éppen csak kettő, az 1886-os brüsszeli és az 1958. évi párizsi. Vannak többoldalú kulturális egyezmények is, amelyek a kétoldalúakhoz hasonlóan a kiadványcserét csak általánosságban említik. Pl. a spanyol nyelvű államok közötti madridi kulturális egyezmény (1953) és az Arab Liga 1954. évi egyezménye.

1958-ban a Német Demokratikus Köztársaság felvetette, hogy a szocialista országok emeljék ki a könyv- és folyóiratcsere ügyét kétoldalú kulturális egyezményeikből és ezek helyett kössenek kifejezetten a kiadványcsere részletes szabályozása céljából egy többoldalú egyezményt. A tervezetet el is készítették, a szocialista országok nemzeti könyvtárai közölték is véleményüket, de eddig a multilaterális egyezmény nem valósult meg.

AZ UNESCO-EGYEZMÉNYEKET MEGELŐZŐ KORÁBBI KONVENCIÓK

A csere nemzetközi szabályozásának első kísérlete a kiadványcsere úttörőjének, Alexandre Vattemare-nak a nevéhez fűződik, aki 1840 és 1850 között létrehozta az Agence Centrale Universelle des Échanges Internationaux nevű párizsi világközpontot, egyben a csereközpontok őseit. Ez a szervezet jelentős anyagtelegeket mozgatott meg különösen az Ó- és az Újvilág között, de a kezdeményezés az alapító halála után elsorvadt. „A fejedelmek egyezménye” néven ismeretes szerződést 1867-ben kötötték meg Európában. Elsősorban a műzeumi és művészeti tárgyak reprodukciójának a cseréjére vonatkozott, de az ezekkel kapcsolatos nyomtatványokra is kiterjedt. Az 1875-ben Párizsban tartott nemzetközi földrajzi kongresszus nyomán ugyancsak létrejött egy többoldalú egyezmény a térképek cseréjéről, ebben első ízben esik szó a csereirodákrol is.

A máig is érvényes univerzális célú *brüsszeli egyezmények* az Egyesült Államoknak az európai parlamentek kiadványai iránti érdeklődésére vezethetők vissza. A Kongresszus 1867-i határozata értelmében a Library of Congress minden amerikai hivatalos kiadványból 50 példányt kap a más országokkal létesítendő csere céljából. A washingtoni Smithsonian Intézetet bízták meg a csere lebonyolításával, amivel létrejött a későbbi nemzeti csereközpontok mintája. Bár a többi ország érdeklődése eleinte lanyha volt, csakhamar megindult az anyag mozgása, és így felmerült az egységes szabályozásnak és annak szükségessége, hogy az amerikai csereiroda párhuzamos szervei Európában is megalakuljanak.

A Brüsszelbe összehívott nemzetközi konferencia tanácskozásai nyomán 1886-ban létrejött „a hivatalos valamint a tudományos és irodalmi kiadványok nemzetközi kicserélése végett kötött egyezmény” (A), továbbá „a hivatalos lap, valamint a parlamenti nyomtatványok közvetlen kicserélésének biztosítása végett kötött egyezmény” (B). Mindkét szerződést eredetileg Belgium, Brazília, az Egyesült Államok, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svájc és Szerbia írták alá azzal a céllal, hogy az egyezmények nyitva álljanak valamennyi többi ország előtt. Mégis az azóta eltelt közel 80 esztendő alatt az „A” egyezményhez csak 13 állam: Uruguay, Argentína, Paraguay (1889), Olaszország (1897), Csehszlovákia, Lengyelország (1921), Románia (1923), Magyarország, Lettország, Danzig (1924), Kína (1926), Egyiptom (1928) és Irán (1949), a „B” egyezményhez

pedig még kevesebb állam csatlakozott (a fentiek, kivéve Argentínát, Paraguayt és Iránt).

Az „A” egyezmény értelmében a szerződő államok központi csereirodákat fognak felállítani és kötelezik magukat arra, hogy a hivatalos, parlamenti és közigazgatási kiadványaikat, valamint a kormányok intézkedése alapján és költségükre kibocsátott kiadványokat egymásnak rendszeresen megküldik. Az anyagról a csereirodák jegyzékeket állítanak össze és ugyanezek állapotnak meg a példányszámra, valamint az egységes iratminták használatára nézve. A továbbítás csereközponttól csereközpontig történik, a szállítás költségeit, a tengeri szállítás eseteit kivéve, a címzettig a feladó államok viselik.

Mindezek a hivatalos anyagra vonatkoznak és csak ezután történik röviden említés a tudományos és irodalmi intézmények csereanyagáról, melyet ugyancsak az újonnan felállított csereirodák közvetítenek. Az egyezmény kimondta, hogy a tudományos anyag tekintetében a csereirodák szerepe a közvetítésre korlátozódik, egyébként semmiféle kezdeményező jogkörük nincs a cserekapcsolatok létesítése terén.

Belga javaslatra jött létre a „B” egyezmény, melynek értelmében a szerződő államok a megjelenést követően megküldik egymásnak — a csereközpontok közbeiktatása nélkül — hivatalos lapjukat valamint parlamenti évkönyveiket és dokumentumaikat.

Az egyezmények igen fontos fejezetet nyitottak meg a kiadványcsere történetében; ekkor került első ízben állami szintre a nemzetközi kiadványcsere ügye. Elkezdtek működni a részben máig is fennálló csereközpontok; ekkor kezdődött meg a gyűjtőküldeményeknek csereközpontokon át történő körülményes, lassú, de máig is fennálló rendszere. A csereközpontok felállításának gondolatát, főleg a közvetítési munka végett, olyan államok is átvették, amelyek nem csatlakoztak az egyezményekhez.

Az egyezmények mégsem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Univerzalizásuk nemhogy nem valósult meg, hanem olyan fontos államok, mint Anglia, Franciaország, Németország és a Szovjetunió sohasem csatlakoztak hozzájuk. Tartózkodásuk fő oka az volt, hogy valamennyi hivatalos kiadványukat meg kellett volna küldeniök az összes szerződő államoknak. A nagy államok nem akartak sokat adni és keveset kapni, vagy ellenkezőleg attól is tartottak, hogy sok, számukra érdektelen ország anyaga fog tömegével beáramlani. A csereanyag központi továbbításának gondolata ugyancsak visszatartott egyes államokat, éppen ezért ezek és az előbb említett államok a kétoldalú egyezmények útjára léptek, amelyeknél a kölcsönös érdekeket jobban figyelembe lehetett venni.

Az egyezmények azonban a csatlakozó államok számára is egyre elavultabbá lettek az azóta eltelt évtizedek alatt. Ahogy múltak az évek, az állami szervek a legtöbb országban kiterjesztették hatáskörüket, egyre több kiadványt bocsátottak ki, egyre több intézményt szubvencionáltak, és így folyton nőtt annak az anyagnak a köre, amely a brüsszeli egyezmény értelmében hivatalosnak, tehát kiküldendőnek minősült. A hivatalos kiadványok meghatározása mindenképpen elavult, a brüsszeli egyezményekhez csatlakozott szocialista országok számára pedig — az államosított könyvkiadás következtében — teljesen használhatatlanná vált.

Nem gondoskodtak az egyezmények a szállítás kedvezményességéről és vámentességéről sem. A központokon át folyó közvetített szállítás nagymértékben

lelassította az anyag útját. A változó időkhöz történő alkalmazkodás lehetősége ugyancsak kimaradt az egyezményekből.

Mégis az 1886-os egyezmények változatlanul érvényben maradtak az új Unesco-egyezmények életbelépése után is. Az Országos Széchényi Könyvtár keretében működő Nemzetközi Csereszolgálat ma is ezen az alapon kap pl. Svájc-ból és az Egyesült Államokból parlamenti kiadványokat. Sőt a belga csereközpont az 1886-os egyezményre hivatkozva 1963-ban közölte, hogy a részünkről történt lemondás ellenére ragaszkodik valamennyi belga hivatalos kiadvány megküldéséhez.

Részben a brüsszeli hibákon okulva *1902-ben Mexikóban* létrejött az első amerikai-többoldalú csereegyezmény, amelyhez a legtöbb amerikai állam csatlakozott. Az egyezmény nem kívánja csereirodák felállítását, mert a hivatalos anyagot diplomáciai úton kell továbbítani, viszont a hivatalos kiadványok körét bővebben határozza meg és ide sorolja az országok történetével, földrajzával, közigazgatásával foglalkozó alapvető munkákat is. A beérkezett külföldi anyagról értesítést kell közzé tenni a hivatalos lapban, hogy így az érdeklődők értesüljenek arról, hogy mi és hol hozzáférhető.

A különféle európai kongresszusok kísérletei a brüsszeli egyezmények módosítása céljából zátonyra futottak. Az első világháború után a Nemzetek Szövetségének keretében működő Commission Internationale de Coopération Intellectuelle 1923-ban foglalkozott a kérdéssel és néhány korszerű elvet tartalmazó javaslatot is kidolgozott. *1936-ban, Buenos Airesben* ismét az amerikai államok kötöttek egy többoldalú regionális egyezményt, mely több szempontból figyelmet érdemel: a szerződő államok a jellegzetesen hivatalos anyagon kívül folyamatosan megküldik egymásnak a saját országuk tudományos és kulturális haladását reprezentáló fontos műveket, és ezek együttes használata és bemutatása céljából nemzeti könyvtáraikban a szerződő feleknek megfelelő külön szekciókat rendeznek be. Ugyanezek a nemzeti könyvtárak kétoldalú megállapodásokkal rendszeressé teszik saját kiadványaik, valamint Amerika története szempontjából fontos dokumentumok cseréjét. Mindez nagyon hasonlít a szocialista országok kulturális egyezményei nyomán kialakult széles körű könyvcserére, valamint a nemzeti könyvtáraik közötti saját kiadványok cseréjére, és arra mutat, hogy a szoros kulturális együttműködés szándéka már akkor hasonló módszerek kidolgozásához vezetett. Negatív vonatkozásban is van hasonlóság: nem állítanak fel csereközpontokat, nem gondoskodnak az anyag szállításának és vámentességének kérdéseiről. A lényeges különbség viszont az, hogy többoldalúak és nem kétoldalúak és rendezik a hivatalos anyag ügyét is, amit a szocialista országok egyezményei nem tesznek.

AZ ÚJ UNESCO-EGYEZMÉNYEK ELŐKÉSZÍTÉSE

1945—1956

Az Unesco számára Alkotmánya írja elő, hogy a kiadványok és más dokumentumok rendszeres és széles körű cseréje útján a szellemi tevékenység minden ágában előmozdítsa a nemzetek közötti kulturális együttműködést és olyan módszereket dolgozzon ki, amelyekkel minden nép számára hozzáférhetővé teszi a más

népek által közzétett szellemi termékeket. A kiadványcsere fejlesztése tehát kezdettől fogva fontos programja volt a világszervezetnek, ezen a téren igen sokat is tett.

Érthető tehát, hogy a második világháború után egyre többen az Unescótól várták az elavult brüsszeli egyezmények módosítását és egyre több oldalról sürgették a rendezés szükségességét. Az évtizedek során ugyanis meglehetősen áttekinthetetlen helyzet alakult ki. A különféle kétoldalú és többoldalú államközi megállapodások, hivatalos egyezmények, kulturális szerződések egész szövevénye hálózta be a világot, ezek gyakran keresztezték egymást, különösen olyan államok esetében, melyek a brüsszeli egyezményeknek is és más két- és többoldalú egyezményeknek is tagjai voltak. Felmerült az a kívánság is, hogy az egyszerű, intézmények közötti megállapodások számára is általános kereteket kellene teremteni, melyek alapján az újabbak megkötése könnyebb lenne.

1948-ban hívta össze az Unesco az első szakértői értekezletet, mely azonban még nem fogadta el a multilaterális egyezmény gondolatát, hanem a kétoldalú szabályozást ajánlotta, de már felvetette a csereközpontok hatáskörének kibővítését, a szállítási és vámkérdések ügyét, valamint a cseréhez nélkülözhetetlen bibliográfiák követelményét. Az Unesco által rendezett és a kiadványcsere fejlesztésével foglalkozó különféle regionális szemináriumok (Havanna, Zágráb, Manila, Montevideo, Damaszkusz és Tokió), ugyancsak sürgették a kérdés rendezését.

Konkrét formában Jugoszlávia és Japán vetették fel 1951-ben, hogy a fennálló sok két- és többoldalú egyezmény helyett az Unesco égisze alatt hozzanak létre egy új, univerzális célú multilaterális egyezményt. A döntő lökést egy olasz javaslat adta meg az 1954. évi montevideói Közgyűlésen, melyet el is fogadtak és megbízták az Unesco főigazgatóját azzal, hogy készítse elő a nemzetközi kiadványcserével foglalkozó egyezményeket.

Schmidt-Phiseldeck tanulmánya

A felhatalmazás alapján a főigazgató a tematika kidolgozására *Schmidt-Phiseldeck* igazgatót, a Dán Csereközpont vezetőjét kérte fel. A tanulmány 1955 nyarán el is készült, hozzászólás végett valamennyi tagállam megkapta. A szerző megállapítja, hogy világos tendenciák mutatkoznak az elavult brüsszeli egyezmények pótlására és bár kiter a kétoldalú államközi egyezmények előnyeire is, a többoldalú egyezményt tartja olyan eszköznek, amely átfoghatja a jelenleg érvényben levő sokféle szerződést és ami alkalmas lenne arra is, hogy a cseréhez szükséges anyagi támogatás az államok részéről biztosíttassék. Az új többoldalú egyezmények rugalmas kikötésekkel alapot szolgáltathatnak a nemzetek közötti kétoldalú megállapodások megkötéséhez. Csak új multilaterális egyezménytől lehet remélni azt, hogy a kiadványcsere jelenlegi földrajzi egyenetlenségei valamennyire enyhüljenek. A kötelezettségek egymást részben keresztezik, sokféle pedig hiányzik a viszonyosság. *Schmidt-Phiseldeck* fontos szerepet szán a csereközpontoknak is, információs feladatokkal, bibliográfiai tevékenységgel, sőt a hazai csereelő intézményekről vezetendő nyilvántartási kötelezettséggel kívánja őket felruházni, rájuk bízna a duplumcsere gondozását és a központ saját cserejének ügyét is megemlíti. A hivatalos kiadványok új meghatározásához azt ajánlja, hogy tekintettel a kategória egyre kevésbé áttekinthető voltára, az anyag jellegét ne

a kibocsátó szerv, hanem a tartalom szerint kíséreljék meg definiálni. A hivatalos anyag cseréjénél fontosnak tartja a reciprocitást.

A szakértői jelentésre 24 ország küldött véleményt. Dánia, Egyiptom, Franciaország, India, Japán, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Olaszország, Peru, Spanyolország és Svájc általában egyetértettek azzal, hogy új multilaterális egyezményekre van szükség mert a) a többoldalú szabályozás elvben helyes megoldás, minthogy ezzel lehet kellő alapot nyújtani a kétoldalú és regionális megállapodások számára; b) a brüsszeli egyezményekhez fontos államok nem csatlakoztak, a hivatalos kiadványok meghatározása használhatatlan, azóta igen nagy fontosságot nyertek a Brüsszelben nem szabályozott irodalmi és tudományos kiadványok, a csereközpont hatásköre bővítésre szorul, gondoskodni kell a reciprocitás követelményéről és meg kell könnyíteni az anyag szállítását.

Anglia, Ausztrália, az Egyesült Államok, Hollandia, a Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia és Svédország nem helyeselték a multilaterális egyezmény gondolatát, mert a) a kétoldalú megállapodások elvben jobbakként, minthogy ezekkel szabadon választott partnerek útján egyszerűbb és gyorsabb cserét lehet lebonyolítani, elmarad az anyag bonyolult közvetítése, a megállapodások sokkal részletesebbek és pontosabbak lehetnek. b) Ha a brüsszeli egyezményekhez 70 év alatt csak 21 állam csatlakozott, a csere viszont élénken továbbfejlődött, akkor ez nemcsak a brüsszeli egyezmények hibáinak tulajdonítandó, hanem egyszerűen annak, hogy multilaterális egyezményekre nincs is szükség.

Franciaország és Jugoszlávia nemcsak támogatta az új egyezmények gondolatát, hanem igen részletes véleményt nyújtott. Az előbbi egyezménytervezetet is fogalmazott, az utóbbi olyan intézkedés felvételét is javasolta, amely a kultúregyezmények mintájára kikötné, hogy az államok valamennyi fontos könyvüket küldjék meg egymásnak.

A magyar hozzászólás kiküldése előtt néhány nagy magyar könyvtár véleményét kértük ki, közülük a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a Szegedi Egyetemi Könyvtár válaszolt, mindkét könyvtár támogatta az új egyezmények tervét. Az utóbbi könyvtár szerint igen kívánatos volna a postai és vámügyek nemzetközi érvényű rendezése, mert a könyvtár igen sok hátrányos következménnyel járó tapasztalatot szerzett ezen a téren. Végül is a magyar hozzászólás általában támogatta a szakértői jelentés javaslatát, egyetértett azzal, hogy a csere nemzetközi koordináló szerve az Unesco legyen és *Schmidt-Phiseldeck* javaslatától csak annyiban tért el, hogy feleslegesnek tartotta a nemzeti csereközpontok független szervként való felállítását.

Az 1956-os párizsi szakértői értekezlet

A szakértői jelentést 13 ország, közöttük a Szovjetunió, Jugoszlávia és Lengyelország szakértőinek részvételével az Unesco által 1956 februárjában Párizsba összehívott értekezlet vitatta meg. Bár ez az értekezlet szövegtervezetet még nem dolgozott ki, ajánlásaiban már körvonalazta a követendő elveket: minden ország mozdítsa elő a hivatalos kiadványok cseréjét, a végrehajtást bízza a csereközpontokra, viselje a szállítás költségeit és gondoskodjék arról, hogy a bibliográfiákban a cserélhető hivatalos anyag jelöltessék meg. A nem hivatalos anyag cseréjét ugyancsak támogassák az államok, a csereközpontok könnyítsék meg a csere lebonyolítását, koordinálják a csere megállapodásokat, kapjanak tájékozta-

tásokat az új megállapodásokról és legyenek tájékoztatva hazájuk tudományos intézményeinek és könyvtárainak csere céljára rendelkezésre álló kiadványairól is. Szükség van továbbá jó bibliográfiákra, szállítási és vámkedvezményekre, a duplumcsere megszervezésére és az Unesco munkájára, amely mindezt nemzetközi síkon koordinálja.

A tanácskozás alapján a szakértői értekezlet határozatban kérte fel a főigazgatót arra, hogy tegyen javaslatot a végső soron dönteni hivatott szerv, azaz a Közgyűlés számára arra nézve, hogy az Unesco égisze alatt egy vagy két többoldalú egyezmény létrejöjjön a nemzetközi kiadványcsere tárgyában. Az ügygel előbb a Végrehajtó Tanács, majd az 1956. évi Közgyűlés foglalkozott. Utóbbinak határozata értelmében kívánatos a kérdés nemzetközi szabályozása egy vagy két nemzetközi egyezmény útján, melynek összeállítása végett újabb szakértői értekezletet kell összehívni.

Az 1958. évi brüsszeli szakértői értekezlet

Mielőtt az új szakértői értekezlet összeült volna, az Unesco könyvtári osztálya kidolgozta az első szövegtervezetet, és azt megküldte a tagállamoknak hozzászólás végett. Francia javaslatra két szöveg készült: az első a hivatalos, a második a nem-hivatalos csere tárgyában. Az érdeklődés igen élénk volt, összesen 32 állam adott véleményt, közöttük Magyarország is. A szocialista országok közül Csehszlovákia és Lengyelország nyilatkoztak bővebben. Angliá, az Egyesült Államok és Franciaország cikkről cikkre haladó részletes véleményt nyújtott. A fontosabb hozzászólásokra az alábbiakban az egyes cikkek tárgyalásánál visszatérünk, itt csak néhány jellemző vonást emelünk ki:

Azok az államok, amelyek a korábbiak során általában ellenezték az új többoldalú egyezményeket, ezt az álláspontjukat feladták, de arra törekedtek, hogy az új szerződések minél kevésbé legyenek konkrétak, minél általánosabb keretek között maradjanak, a lehető legkevesebb kötelezettséget hárítsák a szerződő államokra és minél kevésbé zavarják az említett államokban kialakult cseremódszereket és szokásokat. Kivételt jelentett Ausztria, mely továbbra is kategorikusan elutasította a többoldalú egyezmények gondolatát, helytelenítve azt a felfogást, mely szerint a kormányok és nem a könyvtárak lennének felelősek a kiadványcsere alakulásáért. A hivatalos kiadványok cseréje nem éri meg a fáradságot, az így beérkező anyag túlnyomó része nem érdekli az átvevő országot, s a kiadványok nagy tömege felesleges katalógizálási és raktározási gondokat okoz. Ami pedig a tudományos irodalom cseréjét illeti, ez jól működik multilaterális egyezmény nélkül is.

A szocialista országok, továbbá Franciaország, Olaszország, Japán stb. továbbra is támogatták az új egyezményeket, sőt, Csehszlovákia, Lengyelország és Jugoszlávia az Unesco tervezetekhez képest pontosabb és szigorúbb kikötéseket, részletesebb kötelezettségvállalásokat kívánt. A hozzászólások alapján az Unesco némileg módosította az első tervezeteket, újakat készített és ezeket bocsátotta szakértői értekezlet elé.

Az 1958. május 28-tól június 7-ig tartó brüsszeli értekezleten 29 ország, köztük a Szovjetunió, Csehszlovákia, Bulgária és Lengyelország szakértői gyűltek össze; Magyarország a brüsszeli követség egyik tisztviselőjével képviseltette magát. Az általános vita során az Unesco jogi szakértője hangsúlyozta, hogy az

új tervezetek kiküszöbölik a brüsszeli egyezmények hibáit, a hivatalos anyagon kívül felkarolják a tudományos cserét is. Az egyezmények inkább kereteket adnak, nincs teljes kötelezettségvállalás, a csereközpontok szerepe bővül, egyszerűbb lesz a szállítás, a tarifa, a vám ügye.

A Szovjetunió képviselője kiemelte a csere fontosságát, a többoldalú egyezményeket általában alkalmasaknak minősítette a nemzetek közötti kiadvány-csere széles körű fejlesztésére. Belgium és Franciaország javaslatára az eredeti sorrendet felcserélték, és előbbre helyezték a nem-hivatalos kiadványok cseréjéről szóló egyezményt, mint általános és fő egyezményt, mely említést tesz a hivatalos anyagról is, mint a kiadványcsere egy különálló és így külön szabályozandó kategóriájáról. Az egyszerűség kedvéért az addigi „nem-hivatalos kiadványok” kifejezés helyett röviden a „kiadványok” kifejezést tették.

Az értekezlet pontról pontra haladva alapos részletességgel vitatta meg az egyezménytervezeteket, majd kidolgozta a harmadik változatot és azt a 10. Unesco Közgyűlés elé bocsátotta. A zárójelentés megemlíti, hogy a szövegezés során sikeres erőfeszítések történtek arra, hogy a nemzetközi csere fejlesztésének valamennyi résztvevő által támogatott általános eszméjét egyensúlyba hozzák egy működőképes és széles körű elfogadásra igényt tartó, a realitásokkal számoló szöveggel.

Az Unesco 1958. évi 10. Közgyűlése csak annyit változtatott a szövegen, hogy a ratifikálás útján történő csatlakozási mód mellé felvette az elfogadás útján való csatlakozási formát is, különös tekintettel egyes államok alkotmányjogi szabályaira.

A Közgyűlés a két egyezményt 1958. december 3-án elfogadta és így azok megnyíltak a csatlakozni kívánó államok számára.

A Kiadványok Nemzetközi Cseréjéről szóló Egyezmény a harmadik csatlakozási okmány letétbe helyezésekor, azaz 1961. november 23-án lépett életbe. Az egyezményhez 1965 júniusáig a következő államok csatlakoztak: Anglia, Bje-lorusz Szovjet Szocialista Köztársaság, Brazília, Bulgária, Csehszlovákia, Dánia, Egyesült Arab Köztársaság, Ekuador, Franciaország, Ghana, Guatemala, Izrael, Kuba, Magyarország, Olaszország, Panama, Románia, Spanyolország, Szovjetunió, Tajvan, Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság, Új-Zéland.

A Hivatalos Kiadványok és Hatósági Irományok Államok Közötti Cseréjéről szóló Egyezmény 1961. május 30-án lépett életbe. 1965 júniusáig ugyanazok az államok csatlakoztak hozzá, mint az általános egyezményhez, továbbá Ceylon.

AZ ÚJ EGYEZMÉNYEK ELEMZÉSE

Mindkét egyezmény magyar szövege hivatalos fordításban megjelent a Magyar Közlöny 1963. december 9-i 86. számában. Vizsgáljuk meg az egyes cikkeket, figyelemmel a brüsszeli értekezleten elhangzott véleményekre, valamint az egyezményekről eddig megjelent szakirodalmi feldolgozásokra.

1. A KIADVÁNYOK NEMZETKÖZI CSERÉJÉRŐL SZÓLÓ EGYZEMÉNY

1. cikk. A kiadványok cseréje

Ez a cikk arra kötelezi az államokat, hogy ösztönözzék és könnyítsék meg a tudományos, kulturális stb. intézményeik közötti cserét anélkül, hogy részleteznék az ösztönzés és könnyítés mibenlétét. Eredetileg csak ösztönzésről, (bátorításról) (to encourage, encourager) volt szó, a Zenei Könyvtárosok Nemzetközi Egyesületének javaslatára, „az egyezmény hatásosságának növelése érdekében” került be a könnyítés kifejezése is. Az előzményekből tudjuk, hogy ez a kötelezettség elsősorban a csereirodák útján érvényesül, az államok tehát akkor tesznek eleget ennek a kikötésnek, ha központi csereszerveiket látják el a funkcióik ellátásához szükséges eszközökkel, egyébként pedig a kötelezettség a szállítási, postai és vámügyi könnyítésekben realizálódik, vagyis azáltal, ha az államok mindent elkövetnek a kiadványcsere útjában álló akadályok elhárítására. Olasz javaslatra került be az a megszorítás, hogy a cseréből a kereskedelmi jellegű szerveket ki kell rekeszteni. A zárójelentés megjegyzi, hogy az idetartozó cserék oly vegyes jellegűek, hogy az államokat többre, mint a csere általános előmozdítására nem lehetett kötelezni.

2. cikk. A kiadványcsere alkalmazási köre

Az általános csereanyag meghatározásánál az Értekezet az Egyetemes Szerzőjogi Egyezmény definícióiból indult ki és ennek alapján készítette el a felsorolást, amely egyébként exemplifikatív jellegű, minthogy amerikai javaslatra a különféle kiadványtípusok a javaslattól eltérően nem „tekintendők”, hanem csak „tekinthetők” alkalmasaknak arra, hogy velük cseréljenek. Hosszú vita volt a hanglemezekről és a filmekről, végül is azonban ezeket kihagyták. W. Cox megjegyzi,* hogy a cikk kereteibe belefér a kereskedelemben forgalmazott anyag is, aminek a természetes beszerzési módja továbbra is a vásárlás marad, legalább is a fejlett könyvtári szervezettel rendelkező államokban. Olyan államokban viszont, ahol a kiadványok sokkal nagyobb köre tartozik az állam működési körébe, e cikk alapján bővíthet a kereskedelmi forgalomban szereplő könyvek cseréje.

Egyébként ez a cikk teremt kapcsolatot a másik egyezménnyel, amennyiben a cserélhető kiadványok felsorolásába beiktatja a hivatalos kiadványokat, utalva a külön szabályozásra, amelyet az általános egyezménytől jogilag teljesen függetlenít éppen azért, hogy az államok szabadon dönthessenek abban a kérdésben, hogy mindkét egyezményhez csatlakoznak-e vagy csak az egyikhez.

3. cikk. Cserebiztosítók

Itt van szó arról, hogy a szerződő államok milyen szervek útján teljesítik az egyezményből rájuk háruló kötelezettségeket és e szerveket milyen feladatokkal ruházzák fel. Több állam idegenkedett a nemzeti csereközpont felállításának gondolatától, más államok viszont többnyire egyetértettek a csereközpontok hatáskörének bővítésében, csak abban tértek el a vélemények, hogy ez milyen mértékben történjék meg.

* L. a felhasznált irodalom jegyzékét e tanulmány végén.

A csehszlovák javaslat sokkal tágabb feladatkört kívánt a csereközpontoknak biztosítani és kötelezni kívánta az államokat arra, hogy e szerveket lássák el a megfelelő anyagi eszközökkel. Az olasz javaslat ugyancsak szigorítani kívánta az előírásokat és kifogásolta, hogy a cikk értelmében a szerződő államok csak „rábízhatják” a felsorolt feladatokat a cserezolgáltatokra, de erre nem kötelesek. A központosítástól idegenkedő angolszász és skandináv államok azonban nem csupán a csehszlovák és olasz kezdeményezéseket hátrították el, hanem szűkíteni kívánták az Unesco-féle tervezetet is. Az eredeti javaslatban ugyanis még a felsorolt funkciók között szerepelt a cserélő intézmények munkájának koordinálása is, amelyet azonban a vita során, hogy elvegyék élet, a cikk bevezető soraiba vettek be. Míg az 1886-os egyezmény a csereközpontok számára csak a továbbítás feladatkörét jelölte meg, addig ez a funkció a tervezetből egészen kimaradt, de francia és japán javaslatra visszakerült, mégpedig a „megkönnyítés” körében kifejtett tevékenység fő típusaként. Bentmaradt az információs szolgálat és a duplumcsere ösztönzése, de nincs szó e cikkben arról, amit még *Schmidt-Phiseldeck* is javasolt, hogy ti., az egyes cserélő intézmények nyújtsanak a csereközpont számára rendszeres tájékoztatásokat az általuk kötött megállapodásokról. Pedig erre az Unescónak adandó évi jelentések miatt szükség lett volna.

A cikk 2. bekezdése kimondja, hogy a felsorolt feladatok egyike vagy másika más szervre vagy szervekre is rábízható — amivel az egyezmény lényegében azt mondja, hogy minden állam tehet úgy, ahogy akar. Többen felvetették, hogy ez feleslegessé is teszi az első bekezdést, de mi úgy látjuk, hogy mégis helyénvaló, különös tekintettel — ahogy *W. Cox* is említi — azokra az államokra, amelyek csak ezután fogják nemzeti cserezolgálataikat kifejleszteni, a brüsszeli típusú irodából átszervezni, vagy egyáltalán újonnan felállítani.

G. Busse felhívja a figyelmet arra, hogy az egyezmény nem beszél a csereközpontok saját cseréjéről, e tekintetben tehát teljesen szabadon dönthetnek. Az Értekezlet zárójelentése a cserezolgáltatokról annyit mond, hogy az egyezmény értelmében különböző formában és mértékben végezhetik ugyan a felsorolt funkciókat, mégis ajánlatos a teljes működtetésük (fullest use) annak érdekében, hogy a szállítási, postai és vámügyi kérdésekben a legkedvezőbb helyzetet lehessen teremteni.

4. cikk. A továbbítás módja

A csereanyag kiküldése történhet akár a cserélők között közvetlenül, akár a csereközpontokon keresztül is. Ez a pont tehát lényegesen módosítja a Brüsszeli „A” Egyezményt, melynek értelmében kötelező volt a csereirodák igénybevétele. *Waersegger* fontosnak tartja ezt, mert úgy látja, hogy a cserélő intézmények számára könnyebbséget jelent az, ha anyagukat egy központi szervnek adhatják át, de *W. Cox* újból rámutat a gyűjtőküldemények lassúságára és a csereközpontok költségességére, bár ugyanakkor hangsúlyozza növekvő fontosságukat és a különösen az új államok számára jelentkező hasznosságukat. *G. Busse* megjegyzi, hogy a sokat emlegetett lassúsággal szemben a közvetítésnek számos előnye van még manapság is: a szállítási költségeket a cserélő intézmény átháríthatja az államra, nem kell a postai, szállítási, engedélyezési, vámügyi rendelkezésekkel bajlódnia stb.

5. cikk. Szállítási költségek

A közvetlen szállításnál a cseretársak, a közvetettnél az államok fizetik a költségeket mégpedig a címzettig, kivéve a tengeri szállítást, melynél csak a kikötőig kell fizetni a fuvarköltségeket.

2. A HIVATALOS KIADVÁNYOK ÁLLAMOK KÖZÖTTI CSERÉJÉRŐL SZÓLÓ EGYEZMÉNY

1. cikk. A hivatalos kiadványok és hatósági irományok cseréje

Ez a cikk foglalja össze egy mondatban a lényegét: a szerződő államok kifejezik azt a készségüket, hogy egymásnak hivatalos kiadványokat fognak küldeni. Az új egyezmények létrehozatalának egyik legfőbb oka éppen az volt, hogy az 1886-os egyezmény kötelező erejű hivatalos kiadványcseréje helyébe rugalmasabb megállapodás lépjen. Mégis az Unesco szövegtervezetében az a formula szerepelt, hogy a „szerződő államok kötelezik magukat (undertake, s'engagent) arra, hogy hivatalos kiadványaikat ki fogják cserélni.” Anglia, az Egyesült Államok, Franciaország, Hollandia, a Német Szövetségi Köztársaság és Törökország módosító javaslata alapján a kötelezettséget rejtő döntő szavak megváltoztak: a szerződő államok „kifejezik azt a készségüket (express their willingness, expriment leur volonté)” — hogy hivatalos anyagot cseréljenek. Talán helyesebb lett volna a magyarban a következő fordítást alkalmazni „kinyilvánítják azt az akaratukat, hogy stb.”, mert a „készség” egy árnyalattal még gyengébb kifejezés. Ilyenformán tehát az 1958-as egyezmény nem kötelezi az államokat arra, hogy valamennyi hivatalos kiadványukat kicseréljék, hanem ezek kiválasztását rájuk bízta. A zárójelentés is elmondja, hogy a szóban forgó kiadványkategória eltérései az egyes országokban olyan nagyok, és a más államok anyaga iránti igények annyira különbözőek, hogy az Értekezlet nem tehette a kiadványcserét kötelezővé.

A reciprocitás követelménye amerikai javaslatra került a szövegbe, hiába kérte Csehszlovákia ennek elhagyását. Amerikai javaslatra elhagyták a tervezetben még szereplő „rendszeresen” szót is azzal az indokolással, hogy ez inkább a kétoldalú megállapodások körébe való. Ugyancsak amerikai javaslatra került a szövegbe a hivatalos kiadványok mellé a „hatósági irományok (government documents, documents gouvernementaux)” kategória, tekintettel arra, hogy több országban különbséget tesznek az általános kormányzati felhatalmazáson alapuló, kisebb jelentőségű hatósági rendelkezések és a törvényen alapuló hivatalos kiadványok között.

2. cikk. A hivatalos kiadványok és hatósági irományok meghatározása

Ugyancsak igen fontos cikk, mert itt is arról volt szó, hogy a brüsszeli egyezmény elavult formuláját revideálják. Az első bekezdés felsorolja a fő típusokat, a második viszont megállapítja, hogy végül is minden állam maga határozza meg a cserélhető kiadványait. A harmadik bekezdés kirekeszti a bizalmas anyagot. Bár a cím „definíciót” mond, valójában nem meghatározásról, hanem egy reprezentatív jegyzékről van csupán szó, ami inkább vezérfonalat kíván adni (W.Coæ). Ezt bizonyítja az is, hogy G. Busse kiemeli, hogy a felsorolás végén szere-

pel az „egyéb kiadványok” kifejezés, amelyekben a szerződő felek szabadon megállapodhatnak. Végeredményben tehát az Értekezlet igen óvatosan járt el és zárójelentése is kimondta, hogy „bár a hivatalos kiadványok és dokumentumok bizonyos fajtáit a szöveg felsorolja, a szakértő bizottság úgy érezte, hogy lehetetlen olyan definíciót kidolgozni, amely minden állam számára elfogadható lenne és így leghelyesebb a cserére rendelkezésre álló hivatalos kiadványok körét magukra a szerződő felekre bízni”.

Az államok szabad elhatározását biztosító 2. bekezdés több állam javaslatára került a szövegbe, a magyar vélemény is ezt kívánta az írásban kiküldött hozzászólásban. Sajnos az 1886-os egyezmények azon kritériuma, mely szerint a szóban forgó anyagnak a „kormányhatóságok rendelete alapján és azok költségére” kellett megjelennie, az új egyezményekbe is belekerült, ami nagyon zavarná a szocialista államokat, ha a 2. bekezdés nem adna szabad kezét nekik. A vita egyik hozzászólásából azonban az is kiderült, hogy ezzel a megszorítással a helyi, önkormányzati jellegű kiadványokat akarták kikapcsolni. Erre utal a „kormányhatóságok” kifejezés előtt a hiteles szövegekben szereplő „nemzeti” jelző, ami a magyar fordításból sajnálatosan elmaradt. Egyébként a 2. bekezdés szinte feleslegessé teszi az elsőt, ahogy erre egy francia hozzászólás rámutatott, mert hiszen ha szabad a választás, akkor minek a felsorolás — mégis úgy véljük, hogy a lista jó alapot ad a kiinduláshoz.

3. cikk. A kétoldalú megállapodások

Bár az egyezmény működéséhez elegendő, ha a csereszolgáltatok egyszerű megállapodást kötnek a kicserélendő anyagra nézve és nincs szükség semmiféle formához kötött további bilaterális egyezményre, a kétoldalú megállapodások ügyét mégis az egyezménynek már az elejére felvették azzal a fogalmazással, hogy az államok egymással bilaterális megállapodásokat köthetnek, ha ezt szükségesnek vélik az egyezmény végrehajtása vagy kiterjesztése céljából. G. Busse szerint ezek a megállapodások az egyezmény működése szempontjából konstitutív jellegűek, nem úgy mint az általános egyezmény megfelelő tartalmú cikke, amely éppen kisebb jelentőségénél fogva a 12. helyre került. W. Cox ezzel kapcsolatban megemlíti, hogy az új egyezmény mégiscsak feleslegessé fogja tenni a formális bilaterális államközi egyezményeket, mert ezek helyébe minden különösebb formáság nélkül a csereszolgáltatok által megköthető egyszerű megállapodások fognak lépni. Az új egyezmény nélkül sok állam viszont belső jogszabályai értelmében nem kerülhette volna el a körülményes diplomáciai aktusokat, számukra tehát az új egyezmények jelentős könnyebbséget kell hogy hozzanak.

4. cikk. A csere lebonyolításával megbízott országos szervek

Az egyezmény igen fontos szerepet szán a nemzeti csereszerveknek. Az általános egyezményben „csereszolgáltatokról” (exchange services, services d'échanges) van szó, itt viszont nemzeti cserehatóságokról (national exchange authorities, autorités nationales chargées des échanges) van szó. Míg az általános egyezménynél a csereszolgáltatokra lehet bízni bizonyos funkciókat, ennél az egyezménynél a nemzeti cserehatóságra, vagy ennek hiányában más kijelölt központi szervekre kell bízni a csere lebonyolítását. A két egyezmény közötti különbség itt rejlik: itt

az államok maguk cserélnek, nevükben ezt a munkát a csereszervek látják el, ezek felelősek a végrehajtásért. Érthető, hogy itt nem is lehetett kitérni a csereszervek kötelező támogatása elől és ezért az egyezmény ki is mondja, hogy a szerződő államok megfelelő hatáskört fognak e szervek számára biztosítani ahhoz, hogy a szükséges dokumentumokat beszerezzék és ehhez megfelelő pénzügyi alapokat is fognak rendelkezésükre bocsátani.

5. cikk. A kicserélendő hivatalos kiadványok jegyzéke és száma

Ebben a cikkben a nemzeti csereszerveket bízzák meg az anyag jegyzékeinek összeállításával és a példányszám megállapításával, valamint ezek későbbi módosításával. A brüsszeli értekezlet több állam kívánságára elhagyta a tervezetben még szereplő azon kikötést, hogy a bibliográfiákban jelöltessenek meg a rendelkezésre álló hivatalos kiadványok. A zárójelentés azonban hangsúlyozza és az Unesco által szervezett csereszemináriumok, így a budapesti is, nyomatékosan kifejezésre juttatták, hogy a hivatalos kiadványok bibliográfiájának igen nagy a fontossága. W. Cox szerint ha néhány év múlva minden ország kibocsátana egy ilyen jegyzéket, nagy előrehaladás történe a nemzetközi csere terén.

6. cikk. A továbbítás módjai

Ellentétben az általános egyezménnyel, itt természetesen maguk a központok szállítják az általuk összeszedett hivatalos anyagot. A régi brüsszelire emlékeztető hosszadalmas szállítás elkerülése végett, valamint azért is, mert nincs mindenütt központi szerv, Anglia javaslatára alakult ki az a szöveg, mely szerint a címzett lehet más is mint a központi csereszerv.

7. cikk. Szállítási költségek

A javaslat szerint a szerződő felek a költségeket csak saját területükön fizették volna, e helyett a végleges szöveg azt a jobb megoldást fogadta el, hogy ellenkező megállapodás hiányában a feladó csereszerv viseli a címzettig a költségeket, kivéve a tengeri szállítás esetét, melynél csak az érkezési kikötő vámhivataláig kell ezt vállalnia.

3. A KÉT EGYEZMÉNY AZONOS SZÖVEGŰ CIKKEI

Szállítási díjak és feltételek

Igen fontos kikötés, mert ez arra kötelezi az államokat, hogy a létező legkedvezőbb tarifákat biztosítsák a csereanyag számára, akármilyen módon történik a szállítás. Az általános egyezmény is a „cserehatóságoknak” biztosítandó kedvezményekről beszél, és így nem egészen világos, hogy a sok közvetlenül cserélő tudományos intézményre és könyvtárra is ki kell-e az államnak ezt a kötelezettségét terjesztenie.

Vám- és egyéb kedvezmények

Hasonlóan nagy jelentőségű kötelezettség hárul az államokra abban a tekintetben, hogy vámentességet kell biztosítaniok a csere-szervek számára, valamint az egyezmények értelmében kötött bármely megállapodás csereanyagára, de itt sem egészen világos, hogy valamennyi cserélő intézmény számíthat-e erre az alapvető engedményre. A brüsszeli értekezlet egy francia hozzászólásából az derült ki, hogy pl. Franciország nem is óhajt minden intézmény számára vámentességet nyújtani, viszont megemlítette, hogy más államok ezt megtehetik, mert a „csere-szervek” kifejezést bármilyen tágan értelmezhetik.

A csere nemzetközi koordinálása

Az egyezmény értelmében a szerződő államok évente jelentést fognak tenni az egyezmények működéséről és kétoldalú megállapodásairól az Unescónak, hogy így lehetővé tegyék számára a csere nemzetközi koordinálását. Mind *W. Cox*, mind *Waersegger* kiemeli az ebben rejlő előnyöket. Az előbbi szerint a csere egyik akadálya a tájékozatlanság, amin ez a pont, ha betartják, segíteni fog.

Tájékoztatás és tanulmányok

A fenti jelentéseket az Unesco közzé fogja tenni és elméleti kérdéseket is ki fog dolgoztatni. Mindez a kölcsönös tájékozódás fontos ügyét elő fogja mozdítani. 1963 végén Franciaország, Olaszország és Tajvan adott is már jelentéseket, bár ezek csak az 1962. évi forgalom statisztikáját ismertetik és még nem említik, hogy az egyezmények alapján változás történt-e.

Az Unesco által nyújtott segítség

Az egyezményeket megtárgyaló államok természetesen örömmel üdvözölték azt a cikket, amely szerint az Unesco az egyezményekkel kapcsolatban is kész tagállamai számára támogatást nyújtani. Francia és csehszlovák javaslatra pontosabban meg is jelölték, hogy ez a támogatás elsősorban a csereközpontok fejlesztését lesz hivatva szolgálni.

A korábbi megállapodásokhoz való viszony

A két egyezmény szövege itt különböző. Az első mondat, mely szerint az egyezmény nem érinti a szerződő államok bármely egyéb nemzetközi kötelezettségét, még azonos, de a hivatalos kiadványok egyezményének szövege a továbbiakban bővebb. Felmerült ugyanis a brüsszeli egyezményekhez való viszony kérdése. Kimondták, hogy a brüsszeli egyezményeket változatlanul érvényben kell hagyni, miután azok szorosabb kötelezettségeket rónak az államokra, és így ezekhez bármikor lehet még csatlakozni. Az Egyesült Államok azonban tartott a kettős kötelezettségtől, és bár Anglia felhívta a figyelmét az új egyezmény fakultatív jellegére, a végleges szövegbe mégis belekerült az a mondat, hogy az új egyezmény nem fogja megkívánni a már folyamatban levő cserék megduplázását.

Nyelv

A javasolt angol, francia, orosz és spanyol mellé az Egyesült Arab Köztársaság az arab, Tajvan pedig a kínai nyelvet akarta felvételni, de minthogy ezek az Unescónak nem hivatalos nyelvei, a kérést nem fogadták el.

Megerősítés és elfogadás

A javaslatban még csak a megerősítés (ratifikálás) szerepelt csatlakozási formaként, de Anglia kérésére, hosszú alkotmányjogi vita után alternatívaként már a brüsszeli értekezlet beiktatta az „elfogadás” lehetőségét, amit azután a 10. Közgyűlés előkészítő bizottsága helyezett a szövegbe.

Csatlakozás

A vita a körül forgott, hogy a nem-tagállamok milyen módon csatlakozhatnak. A szocialista országok azt kívánták, hogy a csatlakozni óhajtó nem-tagállam meghívásához az Unesco Végrehajtó Tanácsának határozata ne legyen szükséges, az Unesco jogi szakértője viszont ragaszkodott ehhez.

Érvénybelépés

Szovjet javaslatra 3-ra emelték azoknak a ratifikációs okmányoknak a számát, amelyek letétbe helyezése az érvénybelépéshez szükséges volt, amerikai javaslatra pedig kimondták, hogy az érvénybelépés csak a ratifikálókra és elfogadókra vonatkozik.

Kiterjesztés

A szocialista országok tiltakozása ellenére az egyezmények a nem-szuverén országokra is kiterjeszthetők.

Felmondás stb.

Az egyezmény írásban felmondható és 1 év múlva lép hatályba. Az Unesco értesíti tagállamait a csatlakozásokról. Az egyezményeket egészben vagy részben a Közgyűlés módosíthatja, a *beiktatás* pedig az Egyesült Nemzeteknél történik.

AZ EGYEZMÉNYEKKEL KAPCSOLATOS MAGYARORSZÁGI TEENDŐK

Mérleget kell készítenünk arról, hogy miként áll a mi külföldi cserénk az új egyezmények tükrében és milyen teendők hárulnak a hivatalos állami szervekre, vagy a cserélő intézményekre annak érdekében, hogy a csatlakozásunk ne maradjon pusztán forma, hanem ebből a megfelelő előnyöket is biztosíthassuk a magyar könyvtárak és a tudományos, kulturális intézmények számára. Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a magyarországi kiadványcsere az elmúlt években erőteljesen fejlődött. Kb. 200 magyar könyvtár, oktatási intézmény, tudományos szervezet áll rendszeres kapcsolatban a működésüknek megfelelő

intézményekkel, a külföldi cseretársak száma összesen mintegy 15 000. Évente mintegy 40—50 000 önálló kiadvány és kb. 20 000 folyóiratévfolyam megy ki csere útján az országból és ehhez hasonló mennyiségű anyag érkezik be külföldről.

Az eredmények azonban nem teljesen kielégítők. A cserélők száma viszonylag csekély, az eloszlás mind országosan földrajzilag, mind a tudományterületeket illetően, mind pedig a külföldi cseretársak megoszlását tekintve nem egyenletes, az anyagmozgás terén akadnak zökkenők, sok a tájékozatlanság, még több a kihasználatlan lehetőség.

Fontos vívmányként említhetjük viszont azt, hogy Magyarország jogszabállyal rendezte a kiadványcsere ügyét: 1960-ban megjelent a Művelődésügyi Miniszter 101. sz. Utasítása, mely sok tekintetben már rendezte azokat a kérdéseket, amelyek szabályozását most az új egyezmények kívánják a szerződő államoktól. Mégis, ha összehasonlítjuk ezt az Utasítást az új egyezményekből fakadó obligációkkal, ellentmondásokat is látunk, melyeket az elkövetkező években ki kell küszöbölnünk.

Az általános egyezményben foglalt ösztönzési és könnyítési kötelezettségnek az Utasítás ugyan nagy vonásokban eleget tesz azzal, hogy kiterjeszti a csere jogosult intézmények körét, nagyvonalúan írja körül a csereanyag kategóriáit és korszerűen fogalmazza meg a Nemzetközi Csereszolgálat funkcióit is, mégis túl bonyolultan szabályozza az önálló kiadványcsere felhatalmazott intézmények fajtáit és különböző felesleges korlátokat állít fel. Bár kimondja, hogy a csere létesítéséhez egyszerű levélbeli megállapodás is elegendő, mégis az anyag első kiküldésénél a Magyar Nemzeti Bank előzetes elvi engedélyt szabja meg feltételként. Ezeknél a lassan megadott engedélyeknél a Nemzeti Bank az Utasítástól eltérően gyakran további korlátokat alkalmaz, amennyiben rendszerint csak a saját kiadványok további kiküldéséhez járul hozzá, és az illető ismeretág körében megjelent kereskedelmi forgalmú könyvek kiküldését az engedélyben nem említi. Az ösztönzés és megkönnyítés követelményéhez tartozna az is, ha az utasítás sokkal szélesebb körben válna ismertté és az abban foglalt lehetőségekkel sokkal több intézmény élne.

Az új Unesco-egyezményekben körülírt központi csereszolgálatok feladatköréhez képest a magyar szerv munkája differenciáltabb, mert legalábbis potenciálisan vállalja a koordinálást, végzi a tájékoztató szolgálatot, viszonylag nagyarányú duplumcsere bonyolít le, és elvégzi a kulturális egyezményekben rábízott feladatokat is. Leghaladottabb mégis abban a tekintetben, hogy a miniszteri Utasítás értelmében évenként megkapja az összes cserélő intézmény beszámolóját, és ennek alapján már akkor is képes volt az Unesco részére évi jelentéseket adni az ország csereforgalmáról, amikor erre még az új egyezmények nem kötelezték.

Igen sok teendő volna azonban a továbbítás munkakörében, mert bár a külföld irányában a Csereszolgálat nem közvetít, hiszen éppen az Utasítás vívmánya volt a közvetlen csere jogának biztosítása, annál több gyűjtőküldeményt vesz át hazai szétesztás végett a külföldi csereközpontoktól. A ládákban érkező gyűjtőküldemények vámkezelése, beszállítása, devizális engedélyezése olyan bonyolult, hosszadalmas és költséges eljárást igényel, hogy az élénk ellentétben van nem csupán az általános ösztönzés és könnyítés követelményeivel, hanem az új egyezmények azon pontjaival is, amelyek a kedvezményes postai, tarifális és vámügyi eljárást kívánják meg mindentféle csereanyagra nézve. Ezen a téren tehát sok tennivaló lenne.

A hivatalos kiadványok egyezménye ügyében még több a pótolnivaló. Az Utasítás megemlíti ugyan a hivatalos kiadványok kategóriáját, de a fogalmat nem tisztázza. Legutoljára az akkor még fennállott Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ foglalta jegyzékbe az akkori Magyarország hivatalos anyagát éppen a brüsszeli egyezményekre való tekintettel, azóta azonban a megváltozott viszonyok között erre semmilyen szerv nem vállalkozott. Mind a régi brüsszeli egyezmények értelmében, mind kétoldalú megállapodások alapján az erre jogosított Csereszolgálat részéről folyik ugyan néhány külföldi állammal a „hivatalos” anyag cseréje, de ez mindössze az Országgyűlés hézagosan kibocsátott anyagára és a hivatalos közlönyre korlátozódik, holott nyilvánvaló, hogy egyfelől sokkal több az új egyezmények értelmében is meghatározható hivatalos anyagunk, másfelől sokkal több külföldi anyag iránt mutatkozik érdeklődés az Országgyűlési Könyvtár és esetleg más könyvtárak részéről. Bár nem lebecsülendő mennyiségben sikerült már eddig is számos ország érdekes anyagát biztosítani, mégis sürgős felmérésre szorul tehát egyrészt a valóságos igény, másrészt ennek arányában a magyar hivatalos anyag lehető pontos meghatározása.

Az új egyezmények által a csereszolgálatokra hárított funkcióknak a mi Csereszolgálatunk csak részben tud megfelelni. Különösen a hivatalos kiadványok várhatóan fokozódó cseréjével már csak akkor tudna megbírkózni, ha az új egyezmények nyomán birtokába jutna azoknak az anyagi és egyéb erőforrásoknak, amelyek biztosítását a hivatalos kiadványok egyezménye az államok számára kötelezően előírja.

Az új Unesco egyezmények alapján tehát végeredményben egy új belső jogszabályra lenne szükség, amely kiküszöbölné a maga idejében igen korszerű miniszteri Utasítás hibáit és figyelembe venné az új egyezményekből fakadó kötelezettségeket. Ezzel új lendületet adnánk a Magyarország és a külföld közötti kiadványcserének.

Bízhatunk abban is, hogy az új Unesco egyezmények világszerte serkentőleg fognak hatni a kiadványcserére fejlődésére, de ennek természetesen az az elsőrendű feltétele, hogy minél több állam csatlakozzék hozzájuk. Néhány fontos állam, mint a Szovjetunió, Anglia, Franciaország az elsők között voltak, amelyek elfogadták és ez jó jel, hiszen egyikük sem volt a brüsszeli egyezmények részese. Az Egyesült Államok csatlakozása valószínű, talán csak a ratifikálási folyamat tart sokáig. Valószínű, hogy Csehszlovákia, Lengyelország és Románia követni fogja a már bekapcsolódott szocialista államok példáját. Ilyenformán számítani lehet arra, hogy néhány év alatt több állam sorakozik fel majd az egyezmények mögött, mint ahány valaha is részt vett a brüsszeli rendszerben. Ausztria, a Német Szövetségi Köztársaság és a skandináv államok valószínűleg távol maradnak, de kárpótlást fognak nyújtani a latinamerikai országok, valamint feltehetően az ázsiai és afrikai államok. Az univerzalitást tehát az egyezmények aligha fogják elérni, de eléggé elterjedtek lesznek ahhoz, hogy hatásuk érezhető legyen.

A tartózkodásra nincs is különösebb ok, hiszen látjuk, hogy végeredményben olyan keretszövegekről van szó, amelyek alig rónak terheket az államokra, szabad mozgásuk a legteljesebb mértékben biztosítva van. A hivatalos kiadványok cseréjét a kívánatos keretek között lehet tartani és csak a valóban szükséges külföldi anyag ellenértékéről kell a csereközpontok útján gondoskodni. Az általános egyezményből fakadó ösztönzési és könnyítési kötelezettség főleg a csereközpontok valamivel nagyobb mértékű állami támogatását jelenti, valamint azt, hogy ezentúl

valóban törődni kell az olcsó tarifával, a kiviteli és behozatali korlátozások eltörlésével és a vámmentességgel. Minthogy az esetlegesen jelentkező csekély anyagi áldozatok a kölcsönösség következtében pénzügyi téren is megtérülnek, bízunk kell végül abban is, hogy az államok nemcsak csatlakozni fognak, hanem az egyezmények rendelkezéseit be is fogják tartani.

Irodalom

1. *Handbook on the international exchange of publications*. 3rd ed. Edited and rev. by Dr.G. von Busse. Paris, 1964.
2. Dargent, J. L.: *Les nouvelles conventions internationales d'échange*. Bruxelles, 1960.
3. Cox, W.: The new exchange conventions = *Unesco Bull. Libr.* Vol. XV. No. 4. July-August 1961. 170—177 p.
4. Waersegger, Charles, de: Multilateral conventions concerning the international exchange of publications = *Unesco Bull. Libr.* Vol. XVII. No. 2. March-April 1963. 53—62 p.
5. Unesco dokumentumok:
Schmidt-Phiseldeck K. Dr.: *The international exchange of publications*. Paris, 1955, 25 p. (UNESCO/CUA/67)
Meeting of experts on the international exchange of publications. Paris, 1956, 13 p. (UNESCO/LBA/ Conf. 17/2 and 17/4)
Final report on the meeting of experts on the international exchange of publications. Paris 1956, 6 p. (UNESCO/CUA/76).
Report on a possible international agreement concerning the exchange of publications. Paris, 1956, 3 + 11 + 3 p.): (C/PRG/5)
International exchange of publications. Paris, 1957, (UNESCO/CUA/81 + Add. I., II., III.)
Draft conventions concerning the international exchange of publications. Paris, 1958, Unesco, 15 p. (10 C/12)

The new Unesco Conventions concerning the international exchange of publications

I. G O M B O C Z

By the end of 1963 Hungary officially joined the two new Unesco Conventions concerning the international exchange of publications, adopted by the General Conference on its Tenth Session, 1958. Hungary is also a member-state of the two Brussels conventions signed in 1886.

Multilateral conventions preceding the new conventions

Prior to 1886 some unsuccessful attempts have been made to regulate exchanges on a world basis. Due mainly to the United States' interest to build up a collection of other nations' official publications, the Brussels Conference of 1886 resulted in two multilateral conventions, the first instruments of this kind in the history of exchanges. The first convention dealt with the exchange of official, scientific and literary publications, the second with the immediate exchange of official journals. During the nearly 80 years of their existence, only 13 states accepted or ratified the conventions and important ones as France, Germany, United Kingdom never joined.

Many states were reluctant to accept the rigid obligations stipulated in the conventions. The Brussels Conventions had the great merit of having created central exchange bureaus which proved to be effective tools in developing exchanges, although their power was very

limited. The 1886 Conventions omitted to deal with transport and customs facilities and became in the course of time obsolete.

The regional Latin-American exchange conventions of 1902 (Mexico) and 1936 (Buenos-Aires) showed some new achievements, enlarged the scope of exchanges and became in some respect similar to present day cultural agreements.

Preparatory-work of the new Unesco conventions

Being obliged by its Constitution Unesco took up the initiative of sponsoring the exchange of publications from the very beginning of its existence. The network of numerous bilateral conventions between States created a rather confused situation all over the world and wishes to establish a common basis for all these agreements were raised as early as 1948. The 8th General Conference in 1954 gave at last the necessary start. Appointed by the Director-General, Mr. Schmidt-Phiseldeck, Director of the Exchange Centre in Denmark prepared an excellent report on the general principles concerning exchanges and the possible forms of multilateral conventions. This report was discussed by the first expert meeting in 1956 which accepted the idea of a multilateral convention and outlined its main contents. Unesco thus prepared the first drafts, one for the official publications and another for publications in general and submitted the texts to the Member States. Differing opinions were confronted on the second expert meeting in Brussels in 1958 where states like France, Italy, the Soviet Union, Czechoslovakia, Poland supported the idea of a stronger convention, stipulating closer obligations and giving to the exchange centre more power and authority, while others as the United Kingdom, the members of the Commonwealth, Sweden, Germany etc. inclined to looser wording. After many modifications and alterations the expert meeting accepted two new texts and submitted them to the 10th General Conference of Unesco which adopted the conventions. By the end of 1963 about 16 countries ratified the new conventions, among them the United Kingdom, the Soviet-Union, France, Italy, Spain, the United Arab Republic.

Convention concerning the International Exchange of Publications

As a result of the differing opinions the States merely undertook to encourage and facilitate the exchanges, stricter obligations could not be stipulated.

The scope of the exchanges covers nearly all types of publications except audio-visual materials and confidential documents. Thus the vague terms of the Brussels conventions have been made more precise, even commercially published books might be subject to exchanges.

The central exchange offices should deal with the transmitting of materials, but in addition to their duties of the Brussels conventions they should supply advice and information on exchange possibilities and should encourage the exchange of surplus materials. As a result of the protest of different countries, the function of coordination was put into the introductory words of the relevant paragraph. Some States did not like the idea of national exchange centres at all, therefore the paragraph of the exchange services leaves them free whether they centralize the enumerated exchange work or not.

Thus this paragraph is addressed mainly to countries which intend to enlarge the functions of their centers or which will establish such authorities only in the future. The Convention does not mention the centers' own exchanges, they are also free in this respect.

The obligation of exchange partners to give regular reports on their exchanges to the center was also omitted, in spite of Schmidt-Phiseldecks suggestions. This is regrettable, because the centres will thus hardly be able to give annual reports of the total exchanges of their countries to Unesco.

Because of the still divided opinions about the direct or indirect transmitting of exchange materials, the new Convention leaves partners free whether they use the services of the centre or not, which is an essential change to the Brussels system.

Convention concerning the Exchange of Official Publications and Government Documents between States

Instead of the obligatory exchanges of official publications stipulated in the Brussels convention the broader formula was accepted after a long discussion: The States „express

their willingness" to exchange their publications. As a new element it was also added: on a reciprocal basis. Thus the main deficiencies of the Brussels system were avoided, States may choose their exchange partners freely and they themselves may define which of their official publications are suitable for exchanges. Reciprocity, which was accepted on the suggestion of the United States against some other opinions might ensure a healthy equilibrium.

The expert meeting was unable to give an exact definition of the official publications, the list in the Conventions should therefore be regarded of explanatory character but will no doubt facilitate the drawing of lists by the individual countries. Unfortunately the rather confusing words of the Brussels Convention „by the order and at the expense of any national governmental authority" were also kept in the new texts.

The bilateral agreements might be useful for States which need a more formal process to implement the convention. „The national exchange authorities shall carry out the exchange of official publications", their role is thus much more important as in the general convention. The convention obliges the States to give their centers the necessary power, materials and financial means which is a very important new achievement of the Unesco convention.

Common articles of both conventions

Important advantages of the new conventions appear in the articles of identical wording, according to which the States are obliged to ensure for the exchange authorities the most favourable rates and transport facilities, exemption from customs duties. However, it is not clear, whether these benefits are ensured only to exchange „authorities" or to all exchange partners.

Overall development of exchanges might be expected by virtue of the paragraphs which ensure Unesco's contribution in the coordination and assistance in exchange activities.

Accession by non member States is bound to the invitation of the Executive Board, in spite of the protest of some States.

Steps to be taken by Hungary

Hungarian libraries and scientific institutions have broadly developed exchanges with foreign countries, although proportions are not always well divided between scientific branches. The ministerial decree of 1960 regulating foreign exchanges dealt already with most of the points now covered by the new conventions and thus represent a good and early achievement regarding exchanges, some of their points should however be modified in the light of the new conventions. Permissions should be allocated in shorter time, the list of the Hungarian official publications should be drawn up and the Hungarian exchange center should receive the necessary help and powers mentioned in the new conventions.

Generally speaking the new Conventions might have good results in developing the international exchange of publications all over the world provided a high number of States will adhere to them and those adhering will duly carry out their contents.